

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗІЇ КОЧАН
ЗДА

ПРОФ. РОМАН ЗАЛОЗЕЦЬКИЙ.

Земельна реформа на Україні.

ВІДЕНЬ — КИЇВ, 1918.

З друкарні Адольфа Гольцгаузена у Відні.

ПРОФ. РОМАН ЗАЛОЗЕЦЬКИЙ.

Земельна реформа на Україні.

ВІДЕНЬ—КИЇВ, 1918.

З друкарні Адольфа Гольцгавзена у Відні.

•

•

Одно з найтяжших питань, далекосягле в своїх наслідках суспільних і політичних, се — без сумніву — правильне урегулювання земельної власности, себто посідання землі. В давних часах вся земля належала до одного володаря, він роздавав з неї, скільки захотів, між свою старшину, упривілейовані верстви народу, які йому служили. Зпершу роздавав він землю до уживання тільки, яка повертала назад до його розпорядимости, відтак витворили ся з того надання вічні і земля переходила поволи на власність поодиноких родів або й інституцій, особливо церковних, через що зачали ся витворювати початки приватної власности, яка приймала що раз більші розміри й витворила стан великих власників землі, які через посідання землі набирали великого значіння й великих впливів. Великі наділи землі не могли, розумієть ся, управляти самі власники й вони селили на тих землях родини хлопські або селянські як робочий матеріал, позбавлений всяких громадянських

прав. «Adscriptus glebae» — приписаними до землі називали тих панських кольоністів, що мали, приковані до панської землі, працювати на ній не для себе, але для пана. Звідти пішла панщина, панщизняні хлопи або кріпаки й кріпацтво, с. є. закріпощення хлопа до панської землі, кінець чому зробили тільки новіші часи через знесення сього невільничого стосунку й увільнення хлопа від обов'язку служити своєю працею перш усього панам.

Сей переверот зробила французька революція при кінці 18-ого віку, яка знесла багато перестарілих неоправданих привілеїв й визволила також й мужика — з його підданства. За прикладом Франції пішли, хоч пізнійше й другі держави, як Німеччина (1846) й Австрія (1848) а вкінці також і Росія щойно в. р. 1861. Стало ся се за царя Александра II, за що признано йому почесний титул «царя освободителя крестян». Знесення кріпацтва належить уважати найбільшим суспільним актом від часу знесення невільництва, яке завдячує людство піднесеній науці Христа. Під певним зглядом доповнило знесення кріпацтва еманципацію невільників (рабів), бо в кріпацтві остала ся значна частина поневолення й позбавлення найпримітивніших прав людських, с. є. права особистої свободи й права власности (посідання землі).

В сути річи хвиля знесення панщини повинна була бути хвилею справедливого поділу землі, хочби між дотеперішніх великих власників, а новоповсталу масу малих власників. На жаль, се не стало ся, мужикови не признано на загал навіть сеї пайки землі, яку він одержував від пана для прокормлення його й своєї сімї й обробляв по за обовязком панщини. Значить, мужики одержали при знесенню панщини менше землі, як змогли обробити, а в посіданню великих власників остала ся й на дальше та переважуюча пайка землі, якою й до того часу вони покориловували ся. Дальший розвиток аграрних відносин мало змінив сі відносини, або змінив їх ще більше на некористь мужиків, бо мужицькі наділи роздроблювали ся що раз більше в міру розросту селянської людности й почав витворювати ся числений сільський пролетаріят, стан так званих халупників або комірників, (батраків) які або цілком, або тільки дуже мало посідали землі, й представляли обильний матеріал дешевого робітника.

Сільський пролетаріят прибирав, особливо в краях з мало розвиненим промислом, так званих краях аграрних, дуже нездорову економічну форму. А сільський робітник, який не знаходив праці й зарібку в місті в промислових або в гірничих заводах, збільшав подачу

праці на селі, обнижував платню через взаїмну конкуренцію й множив пролетарський стан елементами економічно найслабшими, а культурно найнижчими.

Се лихо відбивало ся відтак на цілім економічним й культурнім положенню краю. Велика власність у краях східних, посідаючи до волі дешевого робітника, не розвивала у себе рільної культури, а що за тим йде, рільничої продукції, господарована по старому, не покориштуючи ся здобутками й поступами рільничої техніки. Від двора не виходив ні приклад ні наука на село й мужицтво остало ся також на рівені патріархального гасдівства, не підносило себе ні морально, ні культурно, ні економічно. У селі не росли потреби, а через се не міг розвивати ся й промисл, бо промислова продукція опираєть ся кінець кінців все таки на потребах широких народніх верств. Брак промислу не творив знова нових джерел заробітку, не давав нової нагоди до праці, а що народа що раз більше природним способом прибувало, засобів продукції в такій самій мірі не множило ся, витворювало ся щораз тяжше економічне положення для робочої маси, для пролетаріату в загалі, а особливо сільського. Тяжкі, невиносимі умови життя змушували людей шукати зарібку й праці поза межами свого краю, приневолювали до еміграції за грани-

цю, чи то до часового виїзду за роботою (сезонове вихідництво), чи то на стале покинення батьківщини (стале вихідництво).

Сій хоробі — бо зі становища економіки такий прояв не можна назвати инакше — підпала також й Україна, найбагатший рільний край в Європі, що мала до виживлення тільки 40 мешканців на квадратний кілометр. Коли візьмемо під розвагу, що в других під оглядом природнього багатства гірше вивінованих краях, як Бельгія або деякі німецькі провінції, може вижити 3 або і 4 рази так багато людей й то ліпше жити як на Україні, то мусимо застановити ся над причинами сього й поставити собі питання, що складаєть ся на таке лихо.

Вже простий чоловік знайде на се відповідь. Він скаже, зле господаруєть ся, зле покористують ся люде дарами Божими й він буде прав, кажучи таке. Зле газдує пан на своїй великій землі, зле господарює мужик на своїй малій, а в кінці як має господарити сей голодом примираючий халупник або комірник, що й клаптика землі на власність не має й цілу свою виснажену силу робочу винаймає. Чи таке повинно й мусить остати ся? Чи немає способу зарадити лихови?

Дві можна зобачити причини. Перш усього не рівний поділ землі між великими власни-

ками, яких є мало, а між малими, яких є багато, дуже багато, за багато. Друга причина, що до певної міри впливає з першої, се нестача культури взагалі, отже просвіти, яка підносить людину з мрак темноти й пут невільництва до висоти свободного громадянства й розвитку своїх духових і матеріальних сил та способностей.

У тих причинах, крім політичного поневолення поліцейським апаратом, яким послуговувала ся царська Росія, належить бачити також причини революції 1905 року, як також й останнього перевороту в російській імперії. Особливо першу революцію сміло можна назвати аграрною або хлопською революцією, бо довго ще по здавленню заворушень у містах тліли революційні іскри по селах, які вибухали околичними хлопськими бунтами. На се склали ся невиносимі аграрні відносини, в Росії, що в спільнім хіснюванню землі в «мірі» або «общині» не тільки не усунули нерівности посідання, але навіть погіршили ще становище селянина-хлібороба.

Вправді по освободженню хлопів в р. 1861, передано частъ хлопських наділів (не всіх, які хлопи до тої пори обробляли) на спільну власність громади (мір, общину), з якої виділювали ся рівні наділи для ужитковання всіми членами громади (міра). Така комуністична форма

володіння землею була пригожа для уряду, який мав з неї запевнену оплату відшкодування, т. є. викупу землі, складану через викріпощених селян для попередніх великих власників.

Спільна форма користування землею не перешкодила однак у витворенню маєткових ріжниць, бо хоч в принципі вона містить рівний наділ для селян, то однак з часом билися такі самі маєткові ріжниці між однопоселянами, як й при індивідуальній власності й з вимінних наділів переходили міри в так названі Кочаровським «мертві наділи», які властиво не ріжнилися уже від постійного посідання й виключали зміну наділовців. До заострення земельної кризи в Росії причинила ся також багато неможливість набрання нової землі селянами й трудність комасації, але головна хіба сеї господарчої форми се гальмування всякого поступу й земельної культури, бо той, хто уживає землю, не має певности, що користатиме з неї стало й хіснувати ся робленими вкладами. Через лихе господарювання не було для селян можности доробляти ся й вживати заробок для дальшого побільшення земельної посілости. «Міри» або «общини» російські, хоч як такі переймали й части поміщицької землі чи то в аренду чи то на власність, причинили ся найбільше до спрозалозецький.

дестаризовання й спавперизовання російсько-го мужицтва й склали ся на головну причину великого незадоволення найчисленнішої верстви народньої, яке довело, як уже було сказано, до революції.

По переписці з р. 1905 начислено в 50 губерніях європейської Росії 395 мільонів десятин землі. З того припадало

	мл. дес.
На наділи хлоські (14.5мл. господ.) .	124
« землі козацькі (350.000 господ.) . .	14
« землі штатські (державні) . . .	138.3
« « удільні (апанажі)	7.8
« « церковні	1.8
« « монастирські	0.8
« « городські (міські)	2
« « фундаційні і товариські (резерва земель козацьких)	4
« « великої власности	102

На 14.5 мільонів хлоських господарств, які обнимають около 80 мільонів душ, припадає 124 мільонів десятин, а на поміщицькі родиня, що числять около 758 .000 душ, 102 мільонів десятин.

По тій самій переписці начислено в р. 1905 — 1.600.000 хлоських родин без землі взагалі (халупників або комірників), а 8.400.000, що посідали менше чим 10 десятин, гак що

ледви одна третина всіх хлопських родин по-сідала землі більше як 10 десятин, а попри се існувало 12 проц. родин цілковито безземельних, які творили хлопський пролетаріат, а рівночасно дешевий матеріал робочий для великої посілости. До сього чистого хлопського пролетаріату прийде ся дочислити ще малоземельний, що не посідає стільки землі, щоби з нього могла вижити родина. Такого в Росії є найбільше. так що можемо сміло сказати, що більше як половина мужицтва не може вижити з землі, на якій сидить й зачисляється ся до властивого сільського пролетаріату.

Як протиставлення до сеї вельми невідрадної суспільної появи подаю розділ великої власности на основі посіданої скількості землі. І так посідало з поданого висше числа душ 758.000

409.000	душ малн	до	10	десятин; разом	1,625.000
105.000	" "	від 10	" 20	" "	950.000
102.000	" "	" 20	" 50	" "	3,000.000
76.000	" "	" 50	" 200	" "	8,000.000
43.000	" "	" 200	до 1000	" "	19,000.000
13.000	" "	" над	1000	" "	52,000.000.

Виходить з того друга некорисна суспільна поява, бо з суми цілої великої власности припадає половина землі на малу скількість душ, отже й мале число родин, які володіють безмежними просторами й посідають більше менше шесту часть цілої земної поверхні Росії.

Такі відносини в цілій Росії. Ще гірше представляєть ся відношення великої земельної власности до малої на Україні, себто в 10 давніших південно-західних губерніях. В посіданню великих власників знаходиться на Україні 22.260.859 дес., казенних, удільних, церковних й ин. 1.499.613 дес. без лісів, разом отже 23.759.472 дес. На малу (хлопську) посілість пропадає всього 17.484.615 дес., а саме: в губерніях київській, подільській і волинській 4.579.450 дес. на 1.008.528 господарств, в чернігівській, полтавській і харківській 5.281.165 дес. на 1.035.475 родин, а в новоросійському районі (губ. бесарабській, херсонській, катеринославській і таврійській) 7.624.000 дес. на 1.061.743 родин.

Загалом беручи, стоїть велика власність до малої на Україні в відношенню 60 проц. до 40 проц.. Не всюди одначе, так що місцями се відношення ще погіршує ся. І так вичисляють в київській і подільській губернії на душу $\frac{7}{8}$ десятин, в харківській $1\frac{2}{5}$ дес., в катеринославській $1\frac{3}{4}$, а в чернігівській й полтавській випадає тільки $\frac{1}{7}$ десятини на душу. Взагалі в останній губернії існують найгірші аграрні відносини. Ще по переписі в р. 1910 було в Полтавщині 24.000 селянських родин без землі, 86.300 посідало менше $\frac{1}{3}$ десятини, а 55.300 родин понище $1\frac{1}{2}$ десятини, так що

разом випадало 166.000 безземельних або мало-земельних родин; в процентах становить се 36 цілої людности.

До невідрадного положення мужицтва в Росії, прилучила ся й форма комуністичного володіння землею у властивих російських губерніях. Се приневолило визначного російського державного політика Столипіна до переведення, а зглядно до започаткування земельної реформи на велику міру. Наступило се по першій революції після невдачної японської війни в р. 1906/1907. Під той час аграрна реформа лежала, так сказати, у повітрі. Перша й друга Дума ставили свою аграрну програму в подібний спосіб, як революційні партії в найновіших часах. Перехід державних і церковних земель, а також і приватної великої власности в посідання хліборобів — се була спільна програма всіх лівих, а части правих партій і різниця лежала тільки в способі викону тих земель. Цікаве й се, що всі партії, від найскрайніших до найбільше поміркованих, полишили земельну спільність й бачили в задержанню і розвитку общини або «міра» найбільші користи для російського мужицтва. Щойно Столипін зірвав з традицією й опер свою відому земельну реформу на власности індивідуальній, на комасадії і внутрішній колонізації, коли вже не-

мо для схарактеризовання сього важного державного акту коротких означень.

Всі три намічені акції опирали ся головню на першій, себто на приватній власности, яка в російських губерніях, де зривала з давніми її зжитими традиціями, переводила ся в ріжний спосіб.

При так названих мертвих наділах, дійсний їх власник ставав ся й правним власником відразу. При змінних поділах посідач міг домагати ся переходу наділу в приватну власність; на жадання певної часті селян мало ціле село розв'язати спільне користування землею й члени общини перейти до приватної власности. При чім провідною думкою мало бути таке зілляння посілости, щоби потворити не розкинені, але зібрані сільські господарства, або иншими словами, належало придержувати ся комасації ґрунтів, дуже важної з огляду на улекшення господаровання.

Дальша важна постанова обнімала побільшення сільської власности дорогою парцеляції і викупу обшарів великої власности, чи то державної, чи церковної, чи також приватної. В тій цілі покликано до життя державний земельний банк (хлопський банк), що мав улекшувати перехід землі великих власників в посідання малих власників. то є се, що виспе названо внутрішньою колонізацією, тому що провід-

на думка опирала ся на парцеляції у нутрі села.

При помочи земельного банку розпарцельовано до р. 1913 — 20 мільйонів десятин землі, в тім 8 мільйонів поміщицької землі. Реформа ся, яка мала до р. 1918 перевести в визначній мірі перехід землі в руки трудящого народа, мала головню суспільно-політичні цілі на виді. Ходило о сотворенне великого, економічно сильного хлоського стану, на яким могло би опирати ся кождочасове правительство як на широкій суспільно-заховавчій верстві, яко противазі проти поступових і переворотних течій міського населення.

Столипінська реформа принесла сподівані користи також під зглядом переведення форми землеволодіння. В 1913 році було ще $3\frac{1}{2}$ подворників (то є чистих селянських власників) попри $10\frac{1}{2}$ мільйона общинників, а до року 1916 виступило $2\frac{1}{2}$ мільйона з общини добровільно, а 3 мільйони примусово, а в р. 1917 побільшило ся число власників приватних о $1\frac{1}{2}$ мільйона, так що під теперішню хвилю приватна власність переважає уже общину і відпошенне з р. 1913 перемінняло ся наоборот, бо нині можна начислити около $10\frac{1}{2}$ мільйонів подворників, а тільки $3\frac{1}{2}$ мільйона общинників. Дальшу акцію в тім напрямі перереала революція, одначе вже з тих великих успіхів

Столипінської реформи виходить, що перша її ціль в значній мірі вже осягнена і що не пересадні були надії, що ціла реформа могла би бути переведена до поставленого речинця. себ то до р. 1918.

Револуція помішала цілому плянови й видвигнула справу з еволюційного шляху на шлях революційний, заостривши взагалі суспільні справи, особливо в земельній області. Піднято клич «соціалізації» землі, під чим належить розуміти винятте землі з під обороту і з під приватної власности поодиноких осіб й відданне її в завідування центральних і місцевих органів народньої самоуправи, починаючи від зорганізованих на демократичній підставі сільських і городських безстанових общин, а кінчаючи областними й центральними самоуправними властями. Сї останні мали би вести вирівнянне земельної людности в поодиноких областях й місцевостях через розселенне й переселенне й завідувати резервовим земельним фондом.

Користанне землею устроюєть ся на лад трудовий, то є користати землею можна тільки за вложеннем в неї праці або труда чи то особистого, чи теж стоваришенного, не працюючі люде не можуть користати ся землею. Ренту або чистий прибуток з землі обложено податком на загальні ціли, на загальні ціли

ведеться також користування такими землями й господарськими галузями, які мають громадянський характер, приміром: розлогі ліси, рибна ловля, польованне і т. д. До сього покликані згадані виспі типи, повітові, обласні й губерніські хозяйські самоуправи. Нідра землі остають ся за державою й вона завідує ними для загально - доходових цілей.

На основі сеї большевицько-соціал-революційної земельної програми наступає перехід земель в народне посідання без викупу у дотеперішніх власників, яким держава признає піддержку до часу приноровлення їх до нового способу заробковання. Одним словом, наступає законне вивласнення без винагороди вартости землі.

Проект сеї крайних революційних партій в дечім не ясний і послідовно не консеквентний. Передовсім не можна цілком добре зрозуміти, чи касується взагалі всю власність земельну, чи тільки так звану нетрудову власність, себ то тих власників, які не працюють на землі дійсно й продуктивно, иншими словами, чи касується тільки велику, поміщицьку й мертву власність, чи також і власність взагалі, то значить, також малу або хлопську власність, а всю землю віддається тільки в користання й стільки, скільки працюючи на ній, себ то правдиві хлібороби, можуть

Залозецький.

управити й обробити. Даліше не виходить ясно з проголошених основ чи то большевицьких партій, чи соціал-революціонерів, чи на випадок скасування взагалі земельної власності користування землею наступає в спосіб індивідуальний чи комуністичний, на взір пережитої общини або російського міра, даліше чи земельні наділи мають бути постійні, або довше тривалі, чи лише часові й короткотривалі. Сі дуже важкі питання не порішені цілком, відложено їх до порішення як у Росії так і на Україні Установчим Збором російським й українським. Земельне питання розв'язує, а властиво не розв'язує, тільки пересуджує 3-тій і 4-тій Універсал Центральної Ради Української Народньої Республіки кількома дуже загальними, але по при те дуже далекосяглими фразами.

І так в 3-тій Універсалі сказано:

«Од нині на території Української Народньої Республіки існуюче право власності на землі поміщицькі та інші землі не трудових хозяйств сільсько-господарського значіння, а також на удільні, монастирські, кабинетські та церковні землі касується.

Признаючи, що землі ті єсть власність всього трудового народу і мають перейти до нього без викупу, Українська Центральна Рада доручає Генеральному Секретареві по Зе-

мельним Справам негайно виробити закон про те, як порядкувати земельним комітетам, обраним народом, тими землями до Українських Установчих Зборів».

А в 4-тій Універсалі постановлено:

«В справі земельній комісія, вибрана на останній сесії нашій, вже виробила закон про передачу землі трудовому народові без викупу, прийнявши за основу скасування власності й соціалізацію землі, згідно з нашою постановою на сьомій сесії. Закон цей буде розглянено за кілька день в повній Центральній Раді і Рада Народніх Міністрів вживе всіх заходів, щоб передача землі в руки трудящих уже до початку весняних робіт через земельні комітети неодмінно відбулась. Ліси-ж, води й всі багатства підземні, яко добро українського трудящого народу, переходять в порядкування уряду Української Народньої Республіки».

Знаменне й на се треба звернути увагу, що в 3-тій і 4-тій Універсалі є дуже різкі різниці в розумінню земельної справи. В першій є мова про вивласнення великої посілости, в другій говорить ся про соціалізацію і скасування власності взагалі, так що властиво не можна того виміркувати, чи розходить ся о скасування великої власності, чи теж власності взагалі.

Покищо мали бути віддані землі великих власників, які Універсалами стратили право завідування, земельним комітетам з висглядами на розділ їх трудячому народу.

Відомо, який хаос і замішання витворили ці постанови й які наслідки мали вони для політичного, економічного й суспільного життя України. Не буду розбирати на сім місці політичних наслідків, бо вони розіграли ся в наших очах й всім нам в добрій або недобрій ще пам'яті. Мушу одначе зазначити, що неприємована й необдуманна земельна реформа, а властиво зановідь перевороту, яка лежала в проголошеній соціалізації землі, причинила ся до того, що несподівані й неоцінені здобутки революції, здобутки необмеженої громадянської свободи й непередвидженої змоги національного розвою відразу стали захитані, що нова держава, яка мала найкращі умовини свободного й незалежного розвитку, зупинили ся на краю пропасти, що для ратовання себе мусіла ся віддати і піддати під чужу невідгудну й неприємовану опіку, яка накидає їй свою волю. Через необдумані суспільні експерименти, — бо инакше не можна назвати ідею соціалізації землі серед на міщанський й капіталістичний лад устроєної суспільности, що рівнасть ся вирванню фундаменту зі старої будови, — наразили заслужені творці нової Ук-

раїнської Держави її спокійний і правильний розвиток, наразили також правильний розвиток земельної справи, яка будь що будь всюда, а особливо на Україні, лежить по шляху ліпшого заосмортрювання хліборобського стану в землю, в заспокоєнню земельного голоду у селян ціною справедливого поділу земельної власности і піднесення сільського господарства на європейський уровень.

Кличем соціалізації правительство Української Центральної Ради роздратувало й звернуло проти себе не лише всіх великих земельних посідачів і капіталістів, але також і селян, особливо селян-посідачів.

Колиб соціалізація землі мала відбутися на соціалістичних засадах, то природним наслідком її мусіло би бути знесення індивідуальної власности взагалі, то значить не лише великої, але й малої, до ряду отже вивласнених належав би попри поміщика також й селянин, чи то багато- чи малоземельний. Вправді останній діставав би до уживання, то значить до оброблення, бути може, більше землі, як її посідав перед тим, але ся земля так само й та, яку посідав перед тим, не стали би його власністю, тільки, так сказатиб, часовою арендою, з якої так само, як з його батьківщини, міг би бути при дальших наділах усунений. Ще гірше виїшов би багатий хлоп, посідач більшої

скільки землі, бо йому прийшлоб ся віддати частъ своєї землі до загального фонду, о скільки би вона перевищала норму часового наділу. А відомо, що на Україні є побіч безземельних і малоземельних хлопів багато по давньому списку званих селянських (крестянських) господарств, які дорівнюють поміщицьким добрам, як знов з другої сторони є й малі поміщицькі двори або хутори. Особливо прикре відношення витворило би комуністичне завідування землею общинами, що булоб дальшою консеквенцією соціалізації землі на Україні, де ся форма користування землею невідома й небажана. Супроти поступенного переходу общинної російської землі на індивідуальну власність,—процес сей відбував ся у виразний спосіб, — поворот до покинутих форм означував би пережиток і зацофаннє, яке відбулоб ся дуже некорисно на видатности рільного господарства на Україні.

Не диво, що задумані Радюю земельні реформи, які навіть не були послідовно випрацьовані, не знайшли одушевлення серед народу, але, якраз противно, викликали недовіре, неохоту й побоювання, що до їх наслідків.

Селянин, хоча дуже жадний землі й хоча поділ панських ґрунтів в ріжних кличах, чи то задушевених чи кинених агітаторами, для нього дуже симпатичний, то одначе він супро-

ти них дуже недовірчивий, бо не може уявити собі здійснення без потрясення цілої найближчої йому структури того середовища, серед якого він живе. Стільки разів його манили поділом землі, кличами «ліси й пасовиска», а скільки разів він у них повірив і бажав використати, стільки разів стрінув ся з неумовною дійсністю в формі жорстокої публичної влади, яка боронила легального стану посідання. З того то огляду не має у нього віри, щоби благодать припала йому даром. І селяне на Україні, коли появили ся Універсали, що вивласнювали поміщицькі землі, брали, що могли, забирали панське добро, але все таки оглядали ся, чи не покажеть ся знова яка власть, що їм се відбере.

З початку зрозуміли українські селяне Універсали Ради так, що має відобрати ся поміщицька земля й розділити ся між них даром. Тому відносили ся вони до правительства Ради прихильно й на свій лад приготовляли ся до сього, ділили між себе панське збіжжє, інвентар мертвий і живий, а де загадали радикально унеможливити поворот панів, там палили і нищили двір й всі господарські будинки, щоби пан не мав до чого вертати. В тім то лежало вже недовіре до нового ладу, що обіцявав їм дарові землі. Се недовіре перемінило ся в негодування, коли довідали ся, що зносить ся не

тільки панську земельну власність, але і власність взагалі й що в основі так званої соціалізації землі лежить вивласнення цілої землі на річ держави, або як там сказано, трудячого ся народу і що кождому селянинові прийдесть ся позбути ся приватної власности.

З сим психологічним моментом не числили ся творці нових прав про землю, виховані в абстрактних теоріях й переняті соціалістичними доктринами не знали вони селянської душі та забули, що кождий посідач хочби якої невеликої недвиживости — се не пригожий матеріял до творення соціалістичної держави, що той твір в найліпшій разі приноровлений до пролетаріату, що, крім рук до праці, не посідає нічого й тому при соціалізації засобів продукції, до яких в першій мірі належить земля, не може стратити, але навпаки, депо зискати. Уже найбільшійший сільський горемика, що має свою хату та хоча-б город при ній, не буде одушевляти ся, коли йому скажуть, що хата перестає бути його власністю, але він дістане за те до управи от хочби 10 десятин землі, се в стільки, скільки з своєю родиною буде міг обробити та стане на тій землі, яка належить до цілого народу, працювати — також, розумієть ся, не для себе, а для цілого народу.

Забули творці земельної реформи в проголошеній формі, що селянин — се найбільший

консерватист, особливо в своїх суспільних поняттях, що селянин се матеріаліст, якому ідеальні алтруїстичні кличі дуже тяжко трапляють до переконання, що вкінці селянин — людина спокійна, до переворотів і змін суспільного ладу не охоча, для новостей й експериментів мало приступна. З тих всіх причин винятій з цілої теорії соціалізму головний експеримент аграрний не міг удати ся й мусів в кінці звернути ся проти тих, що не то що його не обдумали, але що без належитого обдумання хотіли примінити його в новій державі серед незміненого зрештою старого суспільного ладу. Як вкінці мав сей експеримент удати ся? Селянин хотів більше землі, бо на тому, що посідав, не міг вижити, а йому забирали ще й те, що до тепер посідав.

Не туди отже дорога до земельної реформи, до уздоровлення рілнихчих відносин на Україні, до будовання підвалин нової держави, до творення кращих, здоровійших життєвих умов найчисленнішій народній верстві, опори й надії всіх справжніх українських патріотів. Не великих реформ потреба, не примінення нових теорій, особливо марксієвських, в краю аграрнім, а обдумання, якими способами зарадити селянській нужді, як піднести морально й матеріально селянський стан, як збільшити його продуктивність і тим самим багатство краю,

як викорішити витворені злими суспільними й політичними урядженнями царського режиму лихі відносини на солі, які находять свій найгірший вислід у рості пролетаріату.

Відповідь на се в сути річи проста: перш усього **научити** селянина **ліпше** господарювати й по друге — **дати йому достаточну пайку землі**, **щоби він зі своєю родиною при чесній і витривалій праці міг вижити і з бездушної істоти перетворювати ся у свідомого своїх прав й обовязків громадянина Української Держави.**

Розберім передовсім питання, скільки **потреба селянській сім'ї землі до приличного виживлення.** На се ріжно приїдець ся **відповідати**, бо як ріжна є земля, так і ріжні є господарські способи, зглядно господарі. Коли візьмемо поступового господаря, що примінює **раціонально теоретичні й практичні здобутки** **рільничої науки**, то при середній землі **лічить ся середньо 5 гектарів, себто стільки само десятин (десятина=1.09 гектарів) на родину.** При старім або, як його називають, екстензивнім способові господарювання треба, приймімо, **два рази стільки, то є 10 десятин на родину.** Сю останню міру приїдець ся **приложити до українських відносин.** Спосіб перестарілий, **господарська культура низька, але за те земля, на загал, добра, одначе родина чисельна, —**

тому мінімум виходить середньо 10 десятин. З того виходить, що аби задовольнити селянство під оглядом скількості землі, прийшлоб ся обділити кожду родину до 10 десятин, се є доповнити наділ землі у безземельних або малоземельних до сеї міри. Ходить тепер о те, чи знайдесть ся стільки зайвої землі — скажімо—хоча би так званої землі нетрудячої, т. є. в посіданню великої власности або мертвої, щоби наділ такий, хоч би на разі, перевести, бо за кількадесять літ число людности знова зросте й обчислений нині приділ й так стратить на будуче своє значіннє. В 10-ти губерніях, що творять ядро України, лічить ся 45.000.000 гектарів управної землі а не сповна 40 міліонів мешканців. З сього простого рахунку виходить, що на мешканця припадає більше чим 1 десятина управної землі, а як почислити цілу поверхню землі, яка числить кругло 750.000 квадратних кілометрів, то виходить на мешканця близько 2 гектари або 2 десятини. А що від сього наділу потреба виймати мійську й містечкову людність, яких 15 проц. населення України, то о стільки підніс би ся наділ землі на голову селянської людности.

При многочисленности української сімї випадає при дуже круглім вичисленню яких 20 десятин землі в загалі, а децю більше як 10

десятин управної землі на родину. Бачимо отже, що земельний фонд на Україні вистарчає до задовольняючого наділу хліборобської людині й полишає ще значну земельну резерву, бо наділ 10 десятин на родину обнімає не тільки управну землю, але також і луг, ліс, пасовище й неужиток, які в певній мірі можуть з часом перейти до ліпшого ужитку.

По подрібним запискам, які предложив «Центральний Комітет Всерос. Профес. Союзу трудячих ся в цукровій промисловості» земельній комісії Центральної Ради, в 10 українських губерніях є приватновласних (поміщицьких) земель 22.260.859 дес., а без ліса 19.520.164 дес. Коли до сього додати землі казенні, удільні, церковні й ин. без лісів в кількості 1.499.613 дес., до одержимо суму земель без лісів в посіданню великої власності 21.019.777 дес., а. по відчисленню неужитків округло 18 мільйонів десятин.

Супроти того в губерніях київській, подільській і волинській господарств з меншою кількістю. як 10 дес., є 1.008.528 в обшарі 4.579.450 дес.; для доповнення до прийнятої міри 10 дес. потреба 5.505.830 дес. В губерніях чорноземного району, чернігівській, полтавській і харківській є господарств з менше, як 10 дес., 1.035.475 з загальною площею 5.281.165 дес.; для доповнення до прийнятої міри 10 дес.

потреба земельного фонду 5.073.585 дес. А в Новоросійськiм районi, в губернiях херсонськiй, катеринославськiй, таврiйськiй i бесарабськiй знаходиться 1.061.743 господарств нижче мiри 10 дес. з площею 7.624.000 дес., якi належало би при доповненню до 10 дес. побiльшити о 2.993.430 дес.

Взагалi отже на загальну суму 3.105.746 селянських господарств з площею 17.484.615 дес. потрiбно було би для доповнення до прийнятої норми 10 дес. — 13.572.845 десятин. А що загальний фонд землi, зложений в нетрудячих землях, себ то великої власности, виносить самої управної землi округло 18 мiльйонiв дес., то лишається по доповненню селянських господарств до потрiбної норми 10 дес. ще земельна резерва около $4\frac{1}{2}$ мiльйонiв десятин. З цього боку не зустрiчає намирена земельна реформа, о скiльки розходило б ся о механiчне побiльшення селянських господарств до прийнятої для них норми, великої трудности. На Украiнi є ще стiльки землi, щоби обдiлити нею селянськi родини й полишити значний земельний фонд в резервi чи то для цiлей висшої земельної культури (пр. для управи цукрових буракiв у зв'язку з цукроварнями, чи то для улагодження вiрцевих господарств), чи то для дальшого надiлу.

Що правда, деякi автори, що займають ся

земельним питанням на Україні, вчисляють не так корисно, зглядно убирають свої цифри так, що вони виходять менше корисно, особливо в порівнанню з цифрами для загально-російських відносин. К. П. Дімітрів, великий ворог реформи, обчисляє, що в 11 українських губерніях поміщицької землі тільки 4.197.670 десятин, які поділені на 4.646.101 селянських господарств, творять надвишку тільки 0.9 десятин для кожного селянського двора. Як полишити при дотеперішніх власниках по 50 десятин на двір, то земельний фонд зменшається о 2 мільйони, а до розділу прийде всього $2\frac{1}{2}$ мільйонів десятин і пайка $\frac{1}{2}$ десятин на двір селянський, не беручи при тім під увагу безземельних, батраків й інших, які землі досі не мають, а бажали би її дістати, як пр. Жиди.

По тому самому автору по статистиці з р. 1914 пересічний запас землі на чоловіка в «Малоросії» (він уникає назви Україна, а уживає її хиба лиш в іронічному значінню) — 1.5 дес., в цілій європейській Росії 3.4 дес., а на селянське господарство пересічно 7.62 десятин (5.72 дес. управної, 0.61 дес. луку й 1.24 дес. ліса), а в цілій Росії 15.72 дес. (5.01 дес. управної, 1.4 луку й 1.24 дес. ліса). Се тенденційні цифри, які мають виказати абсурдність наміреної Радою земельної реформи у нутрі

Української Республіки. Але й без таких злонамірених доводжень задумана найперш Черновим і його проклонниками соціалізація землі з рівним наділом для трудячого ся народа, а перенята опісля правительством Ради земельна реформа має стільки хиб і небезпек, що переведення її мусілоб відбити ся, коли-б було взагалі до переведення — на загальнім економічнім стані краю і замість поправи долі селянства і цілої людности принесло би одним і другим більше шкоди й втрати, чим хісна й користи.

Про суспільне значіння соціалізації землі була вже мова перед тим. Хто посідає хочаб найменшу пайку, відкинув чисто поняття соціалізацію й селянство, для якого вона була намірена, зустрінуло її з недовірем.

З загально-економічного становища розбиття більших і кріпших господарських одиниць означає зменшення продукції.

Так само мусіло би наступити зменшення продукції, коли би мав наступити рівний поділ землі для часового її ужитковання. • Бо поперше, не кождий господар вміє й схоче рівно добре використовувати свою пайку, а опісля нестача почуття власности відбирає у часового покористувача землею охоту й щирість до інтензивної й накладової праці. Таке некорисне відношення мусіло би в міру приросту

людности чим раз більше погіршувати ся, наділи чим раз більше роздрюблювали б ся, міняли би чим раз частіше власників, а земля й наділ чим раз менше видавали би з себе, так що по певнім часі з бідю покривали би продовольчі потреби самого трудячого ся народу і не лишали б надвижки для дальшого заспокоєння потреб. Головна небезпека такого способу користування землею лежить саме в недостатчі товчка до чим раз ліпшого й інтензивнішого господарювання, бо сама хочаб і збільшена робоча сила, коли по при се не йде змагання до рілньничої культури й збільшення матеріяльних вкладів, не в силі піднести видатности землі й збільшити її продукції. А все таки головним завданням і цілю земельної політики мусить бути журба й дбалість про піднесення цілої рілньничої продукції, щоби країна могла більше і ліпше вижити своїх людей.

Дбайливість держави не сміє одначе на тім зупинити ся, бо рівно важним є й друге завдання розділити природне добро в такий спосіб, зглядно уладити суспільний устрій так, щоби кождий міг хочаб не в рівній (бо цілком зрівнати людей матеріяльно не можна), а в достаточній мірі користати багатством краю. В земельній сфері не сміє бути нездорових відносин між власниками, щоби допускали з одної сторони безмежні простори у посіданню

кількасот або хоч кількатисяч родин, а з другої сторони, щоби мільйони населення на селі не мали нічого або так мало, що не могли б вижити з праці. Користання з величезних багатств без праці веде до занепаду краювого маєтку, до здеморалізованя посідаючої верстви та викликає різкі суспільні провалини, поневолення одних другими, мас одиницями. Між типом величезного господарства, що на заводський взір обробляє землю машинним способом (як пр. в Америці), а дрібного селянського, управлюваного руками родини, стоїть середній хутір, якого властитель може сам оборуудувати й посвятити ся науці й господарській практиці, робити вклади, потрібні до раціонального піднесення господарства. Сей останній був би ідеальним господарським типом для України, в ньому може зєднати ся любов й привязанне до землі, поступ і культура — й то не тільки під агрономічним оглядом, але також загальнолюдським. Творенне як найбільше таких середніх хуторів чи то зі селянського стану, чи дворянського відповідало би також найкраще національним постулятам, бо з такої широкої й здорової верстви виховувала ся би найкраща самостійницька думка.

Тому першою вимогою аграрної реформи, яка принесла би дійсну користь, повинно бути обмеження границі посідання землі до певної

міри, чи се буде 50 десятин, чи 25 десятин, на кожний спосіб такої границі, яка би перепинювала творенне великих магнацьких лятифундій, а тим самим в правний й засадничий спосіб розділяла землю між широкі круги хліборобської людности, з другої-ж сторони давала ще можливість розвивати штуку сільського господарства й користування землею до досконалости. Багато й широко по цілій Україні розкинені такі піонірські хутори під оглядом господарської техніки творили би практичні господарські школи, на яких примірі обраzuвалиб ся дрібніші господарства.

Дорогою закона мусіли би великі маєтки приватні й всі інші добра підпасти парцеляції за викупом. Переведенне парцеляції мало би відбувати ся під опікою держави за її безпосередньою інгеренцією.

В тій ціли належало би утворити не тільки державний парцеляційний уряд, але й парцеляційний банк, який став би під контролею держави. Парцеляція повинна бути законно урегульована й законом повинні бути уняті її постанови. Приміром, хто то мусить маєток парцелювати, до якого терміну й до якої міри, дальше хто має право набувати розпарцельовані великі посілости (все одно, поміщицькі чи великоселянські, коли переходять певну міру) і в яких розмірах. Далі мали би бути

предвиджені. способи оцінювання землі, способи сплати рат купна, даліше спосіб віддовження гіпотечних довгів, які лежать на ґрунтах, спосіб переходу в посідання набутих ґрунтів й обовязки, які набуттє землі приносить з собою.

Не буду розводити ся над деталями сеї справи, хочу одначе поставити для парцеляції дві основи, на мою думку, справедливі й практичні. Перша, се пропорціональне обниження ціни викупу в міру обшару призначеного до викупу, а друга — обниження ціни купна для тих, що не посідають землі або посідають мало.

Пропорціональність маю на думці прогресивну. Так приміром, коли прийметь ся як викуп — т. є. оцінить ся землю великого посідача — певну пересічну суму, то ціна така обовязує прим. до 1.000 десятин, від 1.000—2.000 обнижуєть ся на 50 проц., від 2.000—5.000 на 75 проц., а що висше 50 проц. без викупу. Розумієть ся, схема така мусить бути подрібно випрацьована. Так само коли ціна землі від десятини є для покунця, що вже посідає 10 десятин, нормальною, то для посідача від 5—10 десятин вона знижуєть ся на 25 проц., від 1—5 десятин на 50 проц., а для безземельного на 75 проц. нормальної ціни. Се уважаю концесіями, які взаємно доповняють себе, одна для великих посідачів о менших розмірах землі, які одержать повну ціну вартости, а друга для без-

земельних або малоземельних, що можуть набувати землю, якої найбільше потребують, при поступенно знижених цінах. Таке уладнання справи вимагає від земельних маґнатів жертв, бо коштом обниження ціни найбільших обшарів приходить до обниження ціни малоземельним. Одначе без жертв поладнання такої важної справи, як аграрна реформа, яка в сути річи є вирівнуваннем віками накопичених кривд й суспільних і маєткових несправедливостей, неможливе. А все таки вимагати жертв від тих, що найбільше посідають та що в протягу довгого посідання придбали попри недовимий також й великий движимий маєток, се менше лихо як намірене соціялізацією цілковите вивласнення, яке найболючіше діткнуло би як раз тих, що найбільше посідали.

Інша форма помочи для безземельних і малоземельних лежала би в довнім речинці сплат ціни купна набутої землі, а то на розложенню рат сплати на довний протяг часу. Фінасовий плян обнимав би як спосіб викупу землі у великих власників, так і спосіб сплати купуючих по поодиноким категоріям. Сей плян мусів би також обнімати, а зглядно предвиджувати її грошеву поміч для таких парцелянтів, які не мають засобів до оборудовання набутих ґрунтів. бо основа цілої рефор-

ми лежить в тому, щоби уможливити біднійшим верствам хліборобського населення не тільки набуття землі, але й її загосподарованне й поступенну сплату з доходів господарства зобов'язань, які з того вийшли.

Щоби се уможливити і взагалі досягнути загальнодержавну ціль земельної реформи, яка лежить в піднесенню краєвого добробуту, належить як друге, не менше важке завдання покласти піднесення рівня господарської техніки в цілій країні, перш усього у селян. До сього потрібна передовсім загальна просвіта, піднесення грамотности й образования цілого селянського населення. Як найбільше й як найліпших селянських шкіл потреба на Україні. Не повинно бути незабаром ні одного села без школи і без укваліфікованих учителів, вивчених для потреб селянської людности не тільки теоретично але й практично, то значить під різним оглядом приновлених до селянських потреб. На се потреба основання передовсім учительських семінарів з практичним курсом рілничої науки у всіх її галузях, т. є. окремого типу, призначеного для поширювання не тільки загальної просвіти, але також і просвіти рілничо-фахової серед хліборобського народу на Україні.

Обов'язком держави є вивчити селянські маси раціонального, поступового господарства,

що дозволяє витягнути найбільший пожиток з землі й вказує, як найкраще вихіснувати всі сили й продукти сільського господарства. Через роздроблення земської посілости не сміє впасти загальна рільна продукція, навпаки вона му- сить підносити ся, щоби виживляти чим раз більш зростаюче число мешканців краю. На се є один тільки спосіб: інтензованне госпо- дарства й асоціяція, себ то стоварищення про- дукентів для осягнення певних спільних ці- лей, то є поширення кооперативного життя, яке й так на Україні взяло уже добрий поча- ток. При тім треба обмірковувати собі таке: скількість землі є обмежена, землі більше не приросте, можливість ділення землі також скін- чить ся, бо після переведення тепер реформи останеть ся вже мала резерва, з якої не буде можна заспокоювати земельний голод, скажім, за яких 100 або 200 лїт, коли населення Ук- раїни може подвоїти або й потроїти ся. При такім станї господарства, яке є нинї, не вижи- вить і найбільш плодюча земля мешканців, ко- ли до природних умов не додасть ся тої штуки, яку витворила наука про творчі сили природи. Вона вказує нам, що на лихих й непригожих землях, хочаб на німецьких пісках, можна збирати 2 й 3 рази стільки збіжа, також і пше- ниці, чим на найкращих землях українських, вона подає нам, що на таких самих обшарах

можна держати 2 й 3 рази стільки худоби, пр. коров, та дальше, що відповідна раса коров на штучній нашій кормлені, дає 3 і 4 рази стільки молока, як худоба українська, годувана на товстих степах. Що удасться західно-європейському господарству на лихій землі, се легше мусить удати ся українському на його гарній землі, коли тільки навчить ся він, або як навчать його так само добре хіснувати ся природними дарами, як його західні сусіди, до яких він тепер приблизив ся. Піднесення господарства, то є продуктивності, в двоє або й троє значить те саме, що подвоєння, або потроєння обшару землі, се те саме, що виживлення подвійного або й потрійного числа мешканців.—Сю правду треба завсіді мати в пам'яті, се повинен знати кождий господар, що побільшення землі лежить в його силі, що не треба вживати насильних способів загарблення землі, щоби поправити собі умови життя.

З сього виходить, що другим важним поступом аграрної реформи є **з е м е л ь н а к у л ь т у р а**, штука вигосподарювання з посіданої землі як найбільше й як найліпших творів природи.

На закінчення бажаю подати провідні думки уладнання земельної справи на Україні й

пояснити, з яких причин таке, а не інакше розв'язання її відповідає найкраще потребам й інтересам нової держави. Цілею реформи є створити сильний стан дрібної земельної власності (хлопський стан), с. є. задоволити загальнорільничої людності в її оправданім змаганню до посідання землі. Попри се вдержати, а властиво піднести рільну продукцію, головне джерело приходу України.

Ся ціль осягаєть ся через вдержання приватної власності — за чим іде й індивідуальна підприємчивість — і через вдержання повної середньої посілости, чи то з існуючих уже більших селянських дворів і хуторів, чи то з виділених по розпарпелюванню великих маєтків при їх дотеперішніх власниках. При сїм повинна бути потягнена границя щодо розмірів середньої посілости, яку оден власник чи там одна родина не може переходити. Чи то буде 50, чи 100, чи більше або менше десятин управної землі, чи разом з другими ґрунтами, себто лісом, лугами, малоужитками і т. д. — се річ, яку належить розважити головно з боку господарської техніки.

На Україні маємо найкращі умови не тільки для збіжевої й скотної господарки, але також для управи культурних і промислових ростин, і для розвитку рільничого промислу. От для приміру — цукрові бураки. На Украї-

ні розвинула ся велика цукрова промисловість, яка заосмтрювала цілу Росію в цукор і творила три четверти цілої російської продукції, занимала близько 500 цукрових заводів й затруднювала около пів міліона людности, доставляючи їй працю й заробок. Ся на українській землі уже добре закорінена індустрія не сміє через земельну реформу потерпіти ні упасти; а велика була би небезпека, коли би так роздроблено ґрунти, якби в осередках буракової культури, де стоять цукрові заводи, не знайшло ся достаточо селянських ґрунтів до їх управи, а серед селян засобів до ведення фабрик. З другої сторони до ведення цукроварняного промислу не потреба магнацьких маєтків, бо потрібний капітал і потрібну поверхність під управу буряків можна дуже добре зібрати через асоціацію, се є в дорозі стоваришення середніх і дрібних плянтаторів, або через кооперацію. Самі дрібні власники не так, сказатиб, не надають ся до сього, бо се тільки пересуд думати, що селянин не може управляти так само добре цукрових буряків, як і дідич, одначе при нинішнім стані культури немає ще серед дрібних власників тої інтелігенції, яка потрібна до ведення цукроварняного діла, як цілости, то є від годовання насіння до витворення цукру в новочасний спосіб.

До сього потреба, як і до переведення й

удержання заводської акції, асоціаційної форми через скоординованне сил та інтелігентного й висшого, фахово образованого проводу. Такий провід має дати верства середньої земської власности, яка знова не сміє бути за велика, але як раз вистарчати при умілій господарці до виобрання своїх дітей для поступового господарювання й ведення рілничої культури, а не витворювати панських неробів, що лише звикли жити з чужої праці й чужої науки.

Сказане не відносить ся тільки до цукрової промисловости, але взагалі до цілої земельної продукції. як плеканне оригінальних й природним умовам відповідних сорт збіжа й паші, плеканне шляхотних рас худоби, коней, свиней, овець, кіз і дрібної птиці, організованне перетворювання земних плодів й торгівлі ними і взагалі все то, що творить суть накладового й поступового господарювання.

Той господарський поступ повинен іти наскою в школах і прикладом й в співпрацею середньої земельної власности на Україні, між якою й малою власністю повинна бути лучність і співділанне.

Ся суспільна пропасть, яка ділила дідича і великого пана від мужика й сільського робітника, яка ще більше поглиблювала ся через національні контрасти, мусить зникнути, а зникне вона, коли зникнуть магнацькі маєтки,

як обкроїть ся їх до слухної малої міри й як через се знаціоналізуєть ся земельну власність взагалі, віддаючи її в руки українського селянина. Численна мала посілість з влученими в неї органічно оазами середньої власности дає найбільшу запоруку справедливійшого хіснування землею загалом хліборобської людности, даліше скріплення національного елемента, а вкінці, що також дуже важне, дальшого постійного розвою рілничої продукції.

Правда, міг би хто замітити, що через рівний поділ землі між всіх селян земельне питання розв'яжесть ся ще справедливіше, а через скасування великої власности, то є відібрання її землі, також питання національне, бо чужим на Україні елементам, що не хочуть погодити ся з національною державністю й ворожо до неї відносять ся, відбираєть ся підставу їх сили і значіння. Та така розв'язка питання, поминувши те, що носить на собі знак насильства й безправства, не відповідає третій умові: вона не то не підносить витвірности землі й не збогачує країни, але навпаки, веде до рілничого занепаду і до зубожіння краю як цілоти, бо розложена автоматично гейби шахівниця ціла Україна на участки хотя би й 10-десятинні не зможе при нинішній культурі витворити більше як до тепер й піднести ся матеріально, а що за тим йде й культурно.

Особливо селянство не було би в силі удержати дотеперішню рільничу витворчість на випадок переведення задуманої соціалізації землі, яка нехтує з природи річи приватну власність, а селянина робить тільки часовим хіснотвателем землі. Інакше й бути не може. Земля по теорії соціал-революціонерів переходить на власність держави й хоч би її нині, приміром, розділити і справедливо межі всіх, що на ній бажають працювати, то завтра треба би її відібрати тим, що таки не хочуть працювати або й не зможуть, а післязавтра треба би на ново ділити, бо прибувають нові люде, що також мають право користувати ся землею. І так у безконечність.

Дальше, коли вже ціла земля соціалізується, так чому тільки на селі, а не також у місті? Й чому ґрунти й городи, площі з каменицями і домами мали би лишити ся в приватнім посіданню, а не перейти на державу? А дальше: фабрики, верстати, копальні, врешті й склади й склепи, взагалі всі засоби продукції, ціла торгівля? Бо з якої причини як раз верстат праці й зарібку на селі має перейти на загальне посідання, а зарібки й власности мійські лишити ся в дотеперішнім посіданню?

Консеквенція сього — а така повинна бути у всім — провадить цілком ясно й певно до соціалістичної держави, якої доси нігде нема

й не було — не кажу, щоби не могло бути в будучині — крім в головах теоретиків — соціалістів. Проби соціалістичного устрою, роблені деякими соціальними філянтропами в Америці, а опісля на більшу скалю в Новій Зеландії, не довели зараз до ціли. Не значить се, щоби такий устрій взагалі не мав в будучині виглядів заступити нинішній індивідуально-капіталістичний устрій, доказує одначе, що або підстави соціалізації суспільности не виготовлені ще як слід, або що суспільність до них ще належито не приготовлена. Не приготовлена вона в дуже високо під суспільним оглядом розвитих краях. Не диво отже, що тим менше реальних умов нашло ся до сього експерименту на Україні і то ще у переломовій хвилі, коли всі сили повинні бути звернені на се, щоби визволену щасливими обставинами країну боронити від виїшніх і внутрішніх ворогів. Ставити такі далекосяглі проблеми як перебудову суспільного устрою тоді, коли треба — перебудовувати державу під політичним й національним оглядом і класти підвалини під управу й публичну владу, захитати головним принципом, яким є приватна власність тоді, коли ще сі власні підвалини хитають ся, — не було влучно й розумно. Не дасть ся заперечити, що велику вину в сїм поносить виховання в душі російської ідеології, вплив крайніх росій-

ських партій й їхня демаґогія, яку вони ввели в життя й якою так успішно розбивають велику державу, яку протягом століть провідна думка царизму й російського імперіялізму звела до купи й здавало ся, забезпечила на довгі століття.

Україна потребує як раз противного — консолідації всіх сил, особливо-ж національних, а се може довершити ся через скріплення й піднесення тих верстов, які творять суть й основу Української Держави, з якої мають вийти дальші будівничі й творчі сили. Довершити сього можна не суспільною революцією, а тільки шляхом поступенного розвою на основі розумного й для остаточних цілей добре приновреного законодавства в хосен національних й державу закріплюючих широких елементів українсько-етнічних. До тих законодавчих мір належить й законне та правне вирішення земельної справи у представленій формі, яку можна назвати внутрішньою кольтонізацією. Що ся кольтонізація повинна відбувати ся тільки в хосен українського хліборобського народу з виключенням всіх чужих і ворожих державі елементів й що підпасти їй як предмети повинні власне як раз сі чужі й ворожі живла, се являєть ся простим *raison d'être* Української Держави, якщо вона має забезпечити своє істновання. Держава і власть належали і належатимуть до тих,

що посідають землю й є володарями території в межах держави. Український народ надто болючо пізнав сю правду на своїй власній долі, щоби його провідники не витягнули з цього властивої науки.
